

Милица Б. МОЈСИЛОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

milica.mojilovic@filum.kg.ac.rs

СИМБОЛИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ТАЈАНСТВЕНЕ ЗВЕЗДЕ У РОМАНУ КРАЈ СТОЛЕЋА КАСИОПЕЈЕ МИРОСЛАВА САВИЋЕВИЋА¹

У раду се испитују значења која у роману *Крај столећа Касиопеје* Мирослава Савићевића остварује појава нове звезде у сазвежђу Касиопеје, 1572. године, данас познате као супернова. Символика звезда и њиховог груписања у сазвежђе прожима целину Савићевићевог романа, те ју је могуће препознати како на структурном и тематско-мотивском нивоу, тако и на плану мрежног увезивања четири текста, сведочанства четворице приповедача – припадника различитих народа, вероисповести и културних подручја. Постмодернистички оријентисан, роман *Крај столећа Касиопеје* осмишљен је као резултат трагања анонимног приређивача за текстовима који проговарају о појави супернове, Банатском устанку и спаљивању моштију Светог Саве. Непрестана смењивања приповедачких гласова у преплету текстуалних фрагмената, омогућују да се симболика нове звезде сагледа из четири различита угла, као и да се космичко разгоревање и дотрајавање супернове доведе у значењску везу са пламеном ломаче на којој су спаљене мошти Светог Саве.

Кључне речи: супернова, звезда, ватра, Банатски устанак, спаљивање моштију Светог Саве

1. Уводне напомене

Испртавање историјског оквира унутар кога тече метафикцијско приповедање романа *Крај столећа Касиопеје* (1992) Мирослава Савићевића, везано је за неколика збивања с краја XVI века. На првом месту, то је појава нове звезде у сазвежђу Касиопеје, 1572. године, данас у науци познате као *супернова*, која је била активна две године, а затим се угасила, исто онако тајанствено како се појавила, оставивши астрономе, тумаче снова и многе друге учене људе тога доба без одговора на бројна питања. Главно од њих гласило је: да ли то нова звезда упозорава човечанство да му предстоји пропаст? Супернова припада класи звезда које насилно експлодирају, а, након ерупције, њихов сјај се изненада многоструко повећава. Основна карактеристика ове врсте звезда јесте велика количина светлости коју емитују у трајању од неколико недеља, да би после тога уследило гашење. Дакле, експлозијом супернове завршава се њен активни животни век. Приликом експлозије, енергија супернове је толика да може да засени читаву галаксију.² Две деценије након појављивања звезде, 1593. године, започео је аустријско-турски сукоб, познат под именом Дуги рат. Према историчару Милошу Савину, цару Рудолфу II био је поверен задатак да протера Турке са простора Угарске, којој је припадао и Банат,³ а у борбе вођене против Османлија били су укључени и Срби. Наредне, 1594. године, одиграо се Банатски устанак, који су Турци, као бројчано надмоћни, успели да угуше. Устаници су носили заставе са ликом Светог

1 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

2 Доступно на: <https://www.britannica.com/science/supernova>, последњи пут посећено: 25. 9. 2024.

3 Доступно на: <https://www.kcns.org.rs/agora/ustanak-srba-u-banatu-1594-godine/>, последњи пут посећено: 10. 8. 2024.

Саве, чији је култ на простору Баната био веома снажан. Овај поступак додатно је раздражио непријатељску страну и изазвао одмазду спроведену кроз спаљивање моштију светитеља.⁴ Како је истакао Владимир Ђоровић (2005: 336), није утврђено шта је могло да наведе турског војсковођу Синан-пашу да изврши такав чин, превише радикалан да би био казна за устанак у Банату. Посреди је, према Ђоровићу, била тежња да се на симболичан начин *сјали* мисао српског народа о слободи.

Дакле, између појаве тајанствене звезде, 1572, Банатског устанка, 1594, и спаљивања моштију Светог Саве, формира се мрежа, или боље рећи *сазежђе*, унутар кога се у роману исписује својеврсна апокрифна историја краја једног нарочитог раздобља. Та историја се пред читаоца износи у фрагментима текстова које је прикупио анонимни приређивач. У питању су четири текста потекла од четири различита аутора, чији ће се гласови у делу смењивати: 1) *Трансмутације* Јохана Хутмана, 2) *Писма трговца с Истока* Бартоломеа де Кореиса, 3) *Умран* Ибрахима Печевија и 4) *Царославник* *пећки* патријарха Пајсија. Иако су аутори текстова припадници различитих култура, што умногоме утиче на њихову тачку гледишта, догађаји о којима они приповедају су исти, то су иста збивања која су већ набројана као стожерна у погледу романа као целине.

Приређивач скреће пажњу читаоцу на чињеницу да причу у *Крају столећа Касиопеје* причају четири приповедача и да сваки од њих обликује другу врсту текста. И та околност, као и податак да они припадају различитим националним, верским па и историјским коренима, треба да буде средство којима се мотивишу све разлике у њиховим причама. (Микић 2005: 185)

Дакле, троугао који формирају појава нове звезде, Банатски устанак и спаљивање моштију Светог Саве заиста прераста у специфично наративно, романескно сазвежђе, када се о та три кључна дешавања приповеда из четири различита угла. Перспективе се на тај начин разгранављају и творе констелацију.⁵ Дакле, Савићевићев роман је у целости обележен звезданом симболиком: тематско-мотивска структура организована је тако да подсећа на сазвежђе, сва четири текста испрва су усмерена ка новој звезди која је засијала 1572. и будућим догађајима које је она могла навестити; на крају, четири приповедача, представници различитих нација, вера и култура, увучени су и сами у преплете и путање овог несвакидашњег сазвежђа.

Приређивач не само да је текстове сакупио са различитих места, већ их је и објединио тако што их је најпре разделио на фрагменте, а затим, уланчавањем оних који се тематски прате, добио девет повести (уједно и девет поглавља романа): „Појава звезде”, „Игре краљева”, „Црни змај”, „Срце вука”, „Ватра: инцинерација”, „Варљиве победе”, „Пораз”, „Растанак с владиком Теодором” и „Епилог”. Како је запазио М. Радуловић (2005: 212), пред читаоцем је избор: читање може тећи онако како је то замислио приређивач и на тај начин фрагменте окупио око девет различитих тема; друга могућност је да се свака од ових девет приређивачевих целина поново *разбије* у фрагменте, који се потом не би више груписали око тема, већ око приповедача, па би се тако добиле примарне текстуалне целине.

Приређивачеви уводни записи тичу се тајанствене, нове звезде у сазвежђу Касиопеје, из 1572, као и о астрономима који су је први угледали са различитих локација на свету: Хајзелије из Аугсбурга, Пенцер из Витемберга, Франческо Мауролико из Месине, Корнелије и Фризије Гема, Мехмед Такијудин из Каира и Тихо Брахе (уп. Савићевић 2005: 5–6). Следе кратки увиди у то ко су аутори и приповедачи четири текста. Аугсбуржанин Јохан Хутман је рударски стручњак

4 Исто.

5 „Сазвијезђе представља цјелокупност односа и веза који могу постојати међу свим различитостима и међу свјетовима” (Шевалије, Гирбран 1983: 585).

у Фугеровим рудницима сребра и алхемичар на двору цара Рудолфа II у Прагу. Цар га шаље у српске крајеве под влашћу турског царства како би испитао тржиште и руднике. У сличној је мисији и Бартоломео де Кореис, изасланик француског краља Анрија IV. Ибрахим Печеви је трећи приповедач, преобраћеник у ислам, а иначе српског порекла. Последњи је Пајсије, изасланик патријарха Јована, а касније и сам постављен за патријарха:

Са искуством једног од наших најзанимљивијих књижевних тумача историјске тематике у романескној форми [...], Савићевић је настојао да приповеда догађаје и, напореда, да успоставља односе кроз које се историјска збивања и њихови учесници предодређују ђудима судбине и закономерностима покретачких снага. (Мирковић 1996: 297–298)

Пратећи сложене звездане путање Савићевићевог романа, рад ће покушати да понуди увиде у то на који начин сведочанства четворице приповедача творе текстуално сазвежђе, као и да утврди постојање симболичке везе између космичке експлозије супернове и сјаја ломаче на којој су спаљене мошти Светог Саве.

2. Наратолошки и симболички аспекти сведочанстава

Дешавања у роману *Крај стиолећа Касиојеје* предочена су кроз четири сведочанства, чиме се наизглед жели постићи објективност и досезање истине унутар таквог вида вишегласја. Како истиче Бал (2000: 39), гласови, који у приповедном тексту ступају у интеракцију, могу имати различито социјално и идеолошко порекло, што их неретко доводи у међусобни конфликт. Сва четири сведочанства подељена су од стране приређивача на фрагменте, којима надаље руководи хронологија догађаја, при чему настаје сасвим ново текстуално ткиво. То би значило да приређивач користи свој ауторитет и да је пред читаоца изнео компилацију исечака, што даље отвара питање о томе да ли су тим његовим избором обухваћена читава сведочанства или је нешто из њих остало неприказано. Захваљујући овим карактеристикама, роман М. Савићевића може се сврстати у категорију историграфске метафикције. Разломљеност текста се у први мах чини као несавладива препрека за пажљивог читаоца. Брзо смењивање сцена и приповедачких гласова онемогућава стабилан фокус. Контекст и стил писања су у почетку једини ослонац. Међутим, онемо ко од овако компликованог штива не одустане тако лако, Савићевићев роман ипак разоткрива кључна места око којих сва четворица приповедача формирају своје приче. Уколико се оне разматрају у контексту књижевног феномена какав је фокализација, могу се сматрати правим понављањима, јер се односе на један догађај презентован више пута од стране различитих актера (уп. Бал 2000: 93). Читалац тако у неколико наврата доживљава *déjà vu*, али том приликом из текста, богатог мноштвом референци на историју, астрономију, алхемију и религију, он успева да издвоји она места која су капитална у погледу симболичке везе успостављене између тајанствене звезде и ломаче на којој горе свечеве мошти: „Прва читаочева операција током активног читања текста јесте селекција јер се мноштво уграђених и допуштених праваца у делу никада не може исцрпсти, те читалац узима у обзир неколико од понуђених могућности” (Бојанић Ђирковић 2020: 49). Управо се та места понављања у роману могу разумети као путокази и водичи кроз *Крај стиолећа Касиојеје*, као полазне тачке на читаоцевом путовању кроз текст. У симболичком смислу, она могу бити сагледана као централне звезде, око којих, разгрананањем споредних прича, израста читаво романескно сазвежђе.

Уколико се пркоси жељи приређивача да се роман чита редом који је он успоставио, може се опет доћи до *оригиналних* варијанти сведочанстава. Како напомиње М. Бојанић Ђирковић (2020: 53, 177), постмодерни роман тражи себи читаоца који ће бити у стању да на основу једног правог детаља у потпуности конкретизује аспект одређеног предмета или ситуације; читаоца који ће с њим ступити у интерактивни однос, или чак постати његов коаутор или нови аутор.

Како наводи Мике Бал (2000: 63), промене у редоследу представљају један од најсигурнијих начина да се читалац наведе на пажљивије читање, на интензивно праћење свих наративних токова и њихових елемената, да би у крајњем резултату, као што је то случај са Савићевићевим романом, уочио различитости између више интерпретација једног истог догађаја.

Својим опомињућим, заслепљујућим сјајем, нова звезда из сазвежђа Касиопеје подстакла је астрономе, пророке и тумаче да у њој препознају Витлејемску звезду,⁶ која је мудрацима са Истока показала пут до новорођеног Христа. Други су је пак сматрали најавом великих и одсудних револуција широм Европе. Дакле, звезда⁷ је изазивала многобројна опречна тумачења – од оних која су оптимистично призивала напредак цивилизације, до оних апокалиптичних, која су помињала пропаст света и Страшни суд. Ишчекивање је нагло прекинуто гашењем звезде. Изневеревши сва предвиђања, космичка ерупција, у којој је њен живот завршен, није истовремено била праћена крупним дешавањима на земаљском плану. Па ипак, сва четворица приповедача су заокупљена тајанственом звездом, приписујући управо њеном деловању догађаје којима ће сведочити. Сваки од њих ће из сопственог угла приповедати о спаљивању моштију најзначајнијег српског светитеља. И то укрштање животних путања четири појединца из различитих верско-национално-културних средина представља плетење специфичног сазвежђа – као да је експлозија супернове двадесет година раније то предодредила: „У овом роману о Банатском устанку Срба и о спаљивању моштију светог Саве, историјска факта се преплићу са апокрифним подацима, отприлике на исти начин на који се астрономска истраживања преплићу са астролошким прорицањем људске судбине” (Зорић 2005: 201). Троугаона наративна основа на којој роман почива (појава и експлозија супернове – Банатски устанак – спаљивање моштију Светог Саве) бива постепено испуњена упливима разнородних тема. Око лика Јохана Хутмана, првог приповедача, развија се читав дискурс посвећен алхемији, трансмутацијама, рудама различитих метала, змајевима који у подножјима планина крију злато, па је у том кључу изложено и његово сагледавање експлозије супернове. Према Милану Радуловићу (2005: 215), Немац Хутман је најразвијенији јунак Савићевићевог романа. Трагајући за знањима из алхемије и астрономије, он живи у уверењу да је могуће разумети функционисање космичких сила и променити ток историје. Други приповедач, Бартоломео де Кореис, међутим, води се строго рационалним принципима, што је посебно видљиво при његовом сусрету са Хутманом. На Немчево одушевљење алхемијским учењима о моћима ватре, Де Кореис изричито тврди: „После ватре остаје само пепео” (Савићевић 2005: 101), чиме себе представља као човека логике, потпуно освешћеног тренутним збивањима. Једина фантазија коју он себи дозвољава јесте она да постоји могућност успостављања хармоничног поретка међу људима – истог онаквог какав постоји у космосу међу звездама. Трећи приповедач, преобраћеник Ибрахим Печеви, представник је исламског света, па је занимљиво размотрити ставове онога ко се нашао у процепу између бивше и тренутне националне, верске и културне припадности, а ко сведочи уништавању најцењеније српске светиње. Најзад, кроз исповест четвртог приповедача, Пајсија, пројављује се још једно тумачење појаве звезде из 1572, а према њему звезда је још тада најавила надолазећи крај турског царства и слободу српског народа. Такође, кроз Пајсијеву приповест оснажује се симболичка веза између Банатског устанка и највећег српског националног мита о Косовској бици и небеском царству. Према томе, Банатски устанак и паљење свечевих моштију у знак

6 „Датум Крстова рођења није могао бити одређен астрономијом или астрологијом. Сва су се астрономска истраживања Бетлехемске звијезде показала узалудна. Постављене су многе хипотезе: да је то појава комета, четвороструко спајање планета, нова звијезда итд, али су сва та објашњења недовољна и неуверљива. Појава је највероватније симболичка и психолошка, а не физичка” (Шевалије, Гирбран 1983: 816).

7 „Интересовање за небеска тела – Сунце, Месец, звезде – и астрономију било је одувек присутно међу бројним народима широм света. Небеска тела имала су своју улогу у различитим обредима, присутна су у бројним култовима, магији и свакодневном животу људи” (Кандић 2022: 85).

одмазде могу се сагледати као Косовска битка у малом, као пораз након кога су Срби остали без онога што им је најдрагоценије:

Алхемија, звездознaнство, снови, улога ватре, тајанство нове звезде чији је двогодишњи сјај тумачен на различите начине и од појединаца и од народа (најчешће као предзнак промена и најава новог светског поретка), национални митови који се актуелизују у време необичног тока и слома српског устанка, све се те разједињујуће али и спајајуће појаве доводе у везу са крајем столећа Касиопеје, тако да небеске прилике постају заједнички именитељ у сваковрсним разликама четворице приповедача (Шоп 2005: 207–208).

Сва четири сведочанства, премда исказана са четири различита аспекта, уливају се у крајњем исходу у једно кључно наративно место, које их држи чврсто увезанима. Стога је могуће разматрати *Крај столећа Касиопеје* у оквиру теорије фокализације, односно испитати начине на које су повезани визија, инстанце које гледају и предмет њиховог посматрања (уп. Бал 2000: 123). Кроз представу ломаче, на којој су спаљене мошти Светог Саве, непрестано се прелама слика супернове у њеном космичком еруптирању и догоревању. Сва четири приповедача су у различитим моментима и фокализатори, стога читалац не само да све време *ослушкује* њихове гласове, који се непрестано смењују, он и *гледа* заједно са њима. Према М. Бал (2000: 124, 130), у тренутку када посматра заједно са ликом-фокализатором, читалац је склон да прихвати његову визију. Том приликом, читаоцу су доступне информације које други ликови не знају.

Дешавања у роману снажно су прожета светосављем и митом о Косову, као последњим прибежиштима идентитета српског народа под турском влашћу. Како су османска освајања на простору српских земаља проузроковала дисконтинуитет у културном, политичком и научном развоју српског народа (уп. Батаковић 1996: 123–124), он је могао бити очуван још једино око култа Светог Саве, под окриљем Цркве и у народним предањима о Косовском боју и Небеском царству. Према Драгану Пантићу (1996: 203), српско царство настанило се у народном епу, из кога, у синкретизму хришћанских и паганских симбола, израста нада да ће се слобода у будућности повратити.

Као најизвеснији повод за спаљивање свечевих моштију наводи се чињеница да се Савин гроб у Милешеви сматрао светињом где се одигравају чуда. Ово место светим су сматрали не само Срби, већ и муслимани. Учесници Банатског устанка украсили су своје заставе ликом Светог Саве и тиме раздражили Синан-пашу,⁸ који је издао наређење да се на Велики петак, 1594. године, мошти изнесу из Милешеве и сутрадан, на Велику суботу, спале на Врачару (уп. Савић 1993: 58). Несумњиво, циљ Синан-пашине наредбе било је потпуно брисање култа Светог Саве из колективног памћења српског народа. Како се око тог култа окупљало свеукупно српство после Косовског боја, пашин захтев био је, дакле, усмерен на уништење националног, културног и верског идентитета Срба, као и сваке њихове идеје о враћању слободе: „Сцене и симболи око спаљивања моштију Светог Саве затворене су у оном кругу вечном који означава тајну снагу српства која је могла малаксати, али која није ишчезла и која се обнавља” (Црњански 2014: 296). На месту где су мошти Светог Саве спаљене, 1594. године, данас се уздиже највећи православни храм на Балкану.

8 „На бес Синана, суровог војника, можда је утицало донекле и то што су Савин гроб и Милешева били постали временом права светиња муслимана у оним крајевима. Али је главни разлог свакако био нека изненадна паника од тог мистицизма коме није било краја и који је Турску почео да поткопава” (Црњански 2014: 295).

2.1. Тајанствена звезда у исихастичком кључу

„Стојимо, обележени, на видику света, којег је обасјала нова звезда”
(Савићевић 2005: 159).

Једно од четири сведочанства у роману може се окарактерисати и као псеудосведочанство – оно је опредмећено *Царостјавником ђећким*, састављеним од записа вршачког владике Теодора. Владика је предводио Банатски устанак и по његовом слому био је мучки убијен, а од његове одране коже Турци су направили мех. Уместо владике, проговара патријархов изасланик Пајсије, који Теодорове записе допуњује својим коментарима.

Царостјавник ђећки отпочиње белешкама о монаху Аврамију и његовом тумачењу појаве нове звезде. Према предању, после пораза на Косову пољу, престо српског царства пресељен је на небо, па је стога Аврамије тајанствену нову звезду разумео као знак Србима да поврате своје царство. У ишчекивању да се догоди таква прекретница, звезда је нестала.

Ушавши у другу годину свог трајања, звезда поче да губи сјај и у њој сасвим згасну, а да се ништа не деси што би нам изменило судбину. Само згаснуће звезде изазва страх: нада се пресећала, небеско светило, ако је нама било намењено, остављало нас је опет саме, а ми му се нисмо одазвали, јер ништа не предузесмо у варљивом чекању да Небеса учине оно што смо сами морали учинити, ако су нам већ дала знак. (Савићевић 2005: 25–26)

Дакле, док је за остатак света нова звезда била готово сигуран знак надолазећег смака света, за Србе је она представљала малу наду да ће им слобода бити враћена и да ће Турско царство пропасти. Нису се бојали Страшног суда – они су већ дуго проживљавали мучења сваке врсте. Пајсије, по сопственом признању, није очекивао да ће појава небеског светлила на било који начин ослободити Србе, да ће се ни из чега појавити спасење за њих. Звезду је разумео као знак, симбол који је у себи садржао народна предања о Косову и изгубљеном царству, али који опомиње на делање, а не на чекање: „На његове речи нисам се понео. Знао сам да нам звезде упућују само подстицај и да се ништа неће десити само по себи. Пресуду судбине сами ћемо морати извршити” (Савићевић 2005: 26). Ипак, монах Аврамије је, дубоко подстакнут симболиком коју је сам приписао тајанственој звезди, написао Пророчанство о пропасти Царства Турскога и слао га манастирима, те је тако један препис стигао и до владике Теодора. Ни две деценије касније, владика није заборавио на Аврамијево Пророчанство и веровао је да је звезда тај устанак и најавила. Идеја да се устаничке заставе украсе ликом Светог Саве потекла је управо од њега, где се можда и налази зачетак свих даљих дешавања описаних у роману. Светитељев лик на заставама српских бораца испоставиће се касније као главни узрок Синан-пашиног беса и повод за његов захтев да се мошти спале. Више од исхода устанка, владика је плашила видна разједињеност међу Србима, због чега се у њему јавила мисао о томе да звезда можда уопште није најављивала туђу пропаст, већ њихову сопствену.

Завршни делови *Царостјавника ђећког* дати су у духу филозофије исихазма,⁹ унутар које се ужас спаљивања моштију Светог Саве преобраћа у оно што је православном вернику прихватљиво и што може понудити утеху: „Мора да буде ватра да би била светлост. Мора да нас ватра сажеже, да сами будемо светлост” (Савићевић 2005: 148). Премда је прича о тајанственој звезди у *Царостјавнику ђећком* испрва дата као предисторија Банатског устанка, она финално бива прожета елементима исихастичког учења, чиме се симболичка вредност звезде померила: од предсказања сукоба којим се може стићи до дуго жељене слободе, до коначног постизања

9 „Божанска суштина исихаста јавља се као светлост. С. Н. Богослов је назива ’слатка видљива светлост, светлост која се открива, светлост која се сва сједињује, као што сматрам, потпуно с нама” (Георгијева 1995: 38).

духовне слободе, кроз светлост¹⁰ која долази као награда за трпљење, страдање и молитву. Према Вери Георгијевој (1995: 13), унутар филозофије исихазма централно место заузима учење о обожењу. Представа обожења дата је у последњем фрагменту *Царостјавника ђећкоџ*, кроз визију коју доживљава будући патријарх Пајсије:

Видех ватру на којој су гореле мошти светог Саве. Не бејаше пламен који су потпалили Турци, већ – ватрени духови који га узнесе на Небо. Онда сама ватра, без обличја, гораше у мојим рукама. Отпочех ватрена ткања: исткивах светлост Сунца на Небесима, а у тами ноћи звезде. С ватром и у ватри залазим даље у Васељену. Дубоко у њој угледах загубљену звезду. Биваше све већа и већа, и прими нас с наших огњева у свој огањ, не да нас спржи, него да као сама светлост струјимо Васељеном до самог Небеског Престола (Савићевић 2005: 164).

Дакле, мотив тајанствене звезде, као централни у роману, гради у *Царостјавнику ђећком* микросазвежђе, увезујући неколико главних сижејних места: преко Прорчанства монаха Аврамија, предлога владике Теодора да се устаничке заставе украсе ликом Светог Саве, па све до спаљивања моштију. Крајем овог (псеудо)сведочанства доминирају православни оптимизам и нада¹¹ исказани посредством филозофије исихазма. Сцена Пајсијеве визије уједињује два нивоа симболичности: први је епифанија, током које верник (исихаст) успева да види светлост (уп. Георгијева 1995: 117), а други је остварен кроз паралелизам сјаја супернове и огња ломаче, који на крају задобија позитивна, хришћанска обележја. На овај начин, првобитно тумачење појаве тајанствене звезде које је дао монах Аврамије показује се као варка, док се спаљивање моштију Светог Саве, две деценије касније, испоставља као онај догађај који је та звезда заиста најавила. Честице пепела моштију разасуте свуда око ломаче, учртале су, макар и накратко, обриси овог приповедног микросазвежђа.

2.2. Ватра мржње

„И сада стојимо немоћни према звијездама, у потпуном мраку...”
(Савићевић 2005: 23).

Ибрахим Печеви, представник исламског света (мада је преобраћеник српског порекла), рођен је оне ноћи када је нова звезда први пут засијала на небу. Његова мајка је ово небеско знамење протумачила као добар знак када је реч о синовљевој будућности. Дакле, појава звезде подстицала је разноврсна тумачења: од оних која су била глобалних размера и супернову доводила у везу или са великим цивилизацијским прогресом или Страшним судом пред којим свет стоји, до оних која су се односила на судбине појединаца, као што је то био случај са Печевијем. Сва реална историјска збивања у роману *Крај сјолећа Касиојеје* смештена су у домен космичког, архаичног, преисторијског и митског времена, па тако све што се догађа у конкретној, видљивој стварности, пресликава се или у васиони или у дубинама земље (уп. Радуловић 2005: 220). Приповедање Ибрахима Печевија значајно је у два погледа: 1) захваљујући њему може се стећи увид у то колику су моћ имали звездознаници онога времена у исламској традицији и какав су утицај имала њихова тумачења; 2) унутар Печевијевог *Умрана* могуће је ишчитати фолклорну обраду мотива спаљивања моштију Светог Саве.

10 „Свака епифанија, свака појава светог, окружена је ауреолом чисте, астралне свјетлости у којој се препознаје присутност онкрајног, и у исламској и у кршћанској иконографији” (Шевалије, Гирбран 1983: 669).

11 „Нада је срж спасења и оптимизам вере. Нада спроводи веру, а вера открива нову бесконачну реалност. Водич на том путу је молитва” (Георгијева 1995: 57).

Прича о појави супернове, у интерпретацији Ибрахима Печевија, надовезује се на причу о уништењу звездарнице астронома Такијудина, одакле су се звезде могле видети чак и дању. Звездарницу су уништили јаничари, убеђени да је Алах казнио Истамбул кугом због пророчанстава која су изрицали звездознаници и тако се приближили *божанским тајнама*. Прича о уништеној звездарници представља симболичку најаву спаљивања моштију Светог Саве. Пошто историја не нуди јасна објашњења за Синан-пашину одлуку да спали свечеве мошти, Савићевићев роман исписује тај недостајући део, користећи притом фолклорне елементе. Наиме, када је до Синан-паше доспела једна од застава коју су носили учесници Банатског устанка, он је на њој угледао лик Светог Саве и тада изговорио: „Вукодлак” (Савићевић 2005: 93). Тај кратки исказ у себи садржи не само објашњење за Синан-пашину одлуку да мошти спали (веровао је, дакле, да се вукодлака, вампира, авети, која се појављује на застави мора решити), већ и за начин на који ће свој план спровести у дело: тело вукодлака се мора предати ватри.¹² Дакле, и у случају Печевијевог приповедања успоставља се паралела између космичког разгоревања умируће звезде и пламена ломаче на којој су спаљене мошти, али са јасном разликом у односу на симболику коју ова паралела има у *Цароставнику пећком*: у *Умрану* ватра која гута свечеве мошти симболизује мржњу преобраћеника, и Печевија и Синан-паше, према Србима као народу од кога обојица воде порекло. Мржња је предочена кроз приповедачеве коментаре о томе да су „с олакшањем дочекали ломачу” (2005: 94) и да је у Синану горела нека слична ватра. Па ипак, спаљивање моштију није донело очекивани резултат, већ као да је још више *разгорело* бунтовништво и пркос окупљених Срба, што се могло јасно видети на њиховим лицима, обасјаним пламеном ломаче, а „толико далеких од свјетлости ислама” (Савићевић 2005: 95). Уместо да спаљивање моштију светитеља натера окупљене Србе на покорност и изазове у њима осећај незнања, оно је произвело сасвим супротан ефекат.

2.3. Пламен ломаче као пандан космичком разгоревању супернове

„Стојимо нагнути над понором историје. Ко ће из њега изронити?”
(Савићевић 2005: 173).

Када се из романа *Крај столећа Касиопеје* издвоје и саставе фрагменти текста *Трансмутације*, приповедача Јохана Хутмана, приметно је да њима доминира помисао о алхемији као процесу који је изродио читав свемир. Према Немањи Радуловићу (2020: 128, 132), алхемичарска учења, која почивају на веровању у прелаз једног елемента у други, заговарају аналогију између метала и планета, па су тако космички процеси истоветни металуршко-алхемијским. Хутманово интересовање за алхемију као да је предодређено његовим необичним, готово митским рођењем. Године 1552. из рударског окна су га извукли пси. Како није било назнаке да га је ту било ко могао оставити, остварује се митски наратив о јунаку кога рађа сама Земља, као каквог античког бога. Истовремено је омогућена и алхемијска потка Хутманове биографије – земља ствара човека који ће јој се на крају опет вратити. Од све четворице приповедача, Јохан Хутман је са најдубљом посвећеношћу промишљао о појави и могућим значењима тајанствене звезде из 1572. године, али и оне која је на небу засијала 1604. За Хутмана, три деценије које су протекле између појаве ове две звезде, две супернове, одредиле су даљи ток светске историје, а читаво раздобље означено је као крај столећа Касиопеје. Власници Фугерових рудника сетили су се Млечног пута, вијугавог као река, и стога сматрали да нова звезда најављује *реку новца*. Са дру-

12 О забележеним случајевима спаљивања вукодлака (вампира) у Србији у XVIII веку писао је Сима Тројановић у књизи *Вајра у обичајима и животи српског народа*.

ге стране, у круговима алхемичара, појава звезде тумачила се као најава свеопште револуције, велике космичке промене. У тренутку када његова експедиција по српским крајевима још није била започета, Јохан Хутман, царски тумач снова и звездозналац, појаву тајанствене звезде до-вео је у везу са алхемичким преласцима и претварањима елемената:

Ја сам, међутим, још тада гајио потајну наду да ће се нова звезда можда разгорети до другог Сунца... И на крају ће нас својом ватром све обухватити, али не да нас спржи, већ коначно преобрази. Зачудо, кад је почела да гасне, нисам осетио разочарање: остала је та мисао да чека неко друго исијавање, можда из нас самих, стварније од угасле звезде (Савићевић 2005: 19).

Путовање по земљи Срба Хутману се испрва учинило примамљивим због тога што му се пружила јединствена прилика да провери гласине о бројним налазиштима сребра и злата, о олову и бакру у Рашкој, о Сребрној и Златној планини, које у својим дубинама можда скривају змаја. Није тада ни слутио да ће сведочити призору који ће сам сматрати земаљским панданом космичком разгоревању супернове.

По сопственом признању, Хутман се на Врачару нашао вођен знатижељом. Лако је и правилно прозрео наличје Синан-пашине наредбе да се свечеве мошти спале: „Он, чини ми се на овај начин симболично убија српски народ и његову душу. Али мислим да не зна ништа о природи ватре и њеној моћи да не уништава већ трансформише” (Савићевић 2005: 101). Немчево одушевљење моћима ватре држало га је близу ломаче, где су, осим њега, стајали још једино окупљени Срби. Премда странац, Хутман је сав тај народ у том тренутку осећао као себи близак. Чврсто верујући да пламен не уништава, већ само преводи материју у други облик, схватио је да је призор који има пред очима оно о чему је целог живота сањао.¹³ Да ли је могуће да је тајанствена звезда у сазвежђу Касиопеје пре двадесет година најавила баш ово? Без имало страха, Хутман је остајао у близини ватре, као да се надао да ће овај несвакидашњи пламен и у њему променити нешто: „Као да се излива ватрена утроба Земље, или, управо ту, пред мојим очима, ствара ново Сунце, стајао сам опчињен пред њом, готов да заборавим тело и крочим у њу у коначном просветљењу” (Савићевић 2005: 102). Нема сумње да је Хутман уочио сличност између космичке експлозије супернове и ватре у којој су гореле мошти Светог Саве. Након што се пламен сасвим разбуктао, из њега се издвојила ужарена лопта која се потом распрснула над ломачом – баш као што се то догодило са звездом двадесет година раније. Срби који су окружили ломачу покушавали су да сакупе пепео који је по њима падао. Хутман, који ни тада, за разлику од других присутних странаца, није узмакао, питао се какав ће крајњи исход тог спаљивања бити и како ће утицати на Србе: „Као што нова звезда из сазвежђа Касиопеје, иако је више не видимо, из дубине Васељене, ватром преображеном у светлост, непознатим путевима утиче на наше животе, тако је и ова ватра морала на свима нама урезати свој белег који ће сви видети и када постанемо прах и пепео” (Савићевић 2005: 102). Као што га гашење звезде 1572. није разочарало, тако није ни спаљивање моштију српског светитеља. По свом оптимизму Хутман се нарочито истиче међу четворицом приповедача.

2.4. О симболици која је измакла приповедачу

„И нису ли, заправо, наши судари само одсјај судара звезда?”
(Савићевић 2005: 126).

13 „Спаљивање је симбол сваке сублимације: уништава оно што је ниже, да би утрло пут вишем. У митологијама, предајама, па и у алкемији, пролазак кроз пећ увјетује уздизање на вишу разину постојања” (Шевалије, Гирбран 1983: 620).

Лекар и трговац, Француз Бартоломео де Кореис, затекао се у српским крајевима у исто време када и Јохан Хутман. Он је једини приповедач који се сусрео са Синан-пашом и то због своје лекарске професије. Паша је оболео од непознате кожне болести, која му је захватила целу леву руку: „Такву болест нисам никад видео. Због неког непознатог узрока је букнула, изнутра, из саме Синан-пашине мрачне душе” (Савићевић 2005: 60). Занимљиво је обратити пажњу на глагол *букнула*, који асоцира на пламен. Чак је и рука, на којој више није имао кожу, изгледала као да је страдала у тој невидљивој ватри. За разлику од Хутмана, који се солидарисао са Србима на Врачару, Де Кореис није успевао да схвати њихову бол. Поглед на ломачу у њему није изазвао никакво нарочито узбуђење: „Кад је угледах, помислих да су је Турци подигли да на њој одједном спале све београдске Србе (ни томе се не бих изненадио од њих), а не само једно једино, по свој прилици балсамовано тело” (Савићевић 2005: 103). Како је већ напоменуто, Де Кореис је у потпуности предан рационалности и ватра на којој су гореле свечеве мошти није имала никакво скривено значење. Збуњивало га је очајање Срба, а још више њихово свесно излагање опасности. Са једне стране, били су преблизу ватри, а са друге, исказивањем свог става, изазивали су Турке: „Никад нећу моћи да прихватим понашање које угрожава сопствени живот нити ћу схватити људе кад му се препусте, и томе ћу се опирати до краја” (Савићевић 2005: 103). За разлику од Хутмана, који је у ватри са ломаче осетио оно што је целог живота ишчекивао и коме је мало недостајало да јој се у том тренутку усхићења препусте, Де Кореис се прибојавао да варнице не одлете на кровове и изазову пожар. Француз се за време свог боравка упознао са најважнијим детаљима из историје српског народа, али никако није успевао да разуме њихов изразити пркос чак и у најнеподношљивијим условима:

Код њих ме је збуњивало и одсуство осећања целовитости времена и односа у савременом свету. Сећали су се само прошлости, и то далеке, са њиховим краљевима и царевима, и битке против Турака коју су изгубили на пољу Косову, а живели су само у садашњем тренутку, и то ограниченом на текући дан, као да не постоји јуче и сутра, а камоли будућност, неизвесна и претећа. Ако је осећање будућности и било, то није била будућност, него вечност, позната из Новог завета као Краљевство небеско. (Савићевић 2005: 125)

Па ипак, иако је вођен строго рационалним принципима, Де Кореис, који није помишљао на везу између ломаче и експлозије супернове, дозвољава себи да машта о савршеном реду међу људима, који би био подударан космичкој хармонији. Ту се показује да и његова логика у одређеним тренуцима попушта. Фантазирање о хармонији у свету нагло се прекида у тренутку када се Де Кореис сети тајанствене звезде, њеног изненадног појављивања и истог таквог гашења.

3. Закључак

Троугласта структура коју у роману *Крај столећа Касиопеје* Мирослава Савићевића формирају појава нове звезде, Банатски устанак и спаљивање моштију Светог Саве, може се сагледати и као наративно, романескно сазвежђе, с обзиром на то да се о та три кључна дешавања приповеда из четири различита угла. Дакле, наведена историјска дешавања представљају кључна места око којих четворица приповедача развијају своје приче. Сиже романа премрежен је мотивима везаним за светосавље и мит о Косову, јединим преосталим чуварима идентитета српског народа под турском влашћу. Повест о тајанственој звезди је у *Царославнику* *ићком* најпре дата као предисторија Банатског устанка, да би на крају била одређена елементима исихастичког учења, чиме је симболичка вредност звезде померена: од предсказања сукоба којим се може стићи до дуго жељене слободе, до коначног постизања духовне слободе, кроз светлост која долази као награда за трпљење, страдање и молитву. На тај начин мотив тајанствене звезде гради у *Царославнику* *ићком* тематско-мотивско микросазвежђе. Приповедање Ибрахима Печевија

у његовом *Умрану* значајно је јер омогућује увид у традицију звездознанаца и њихових пророчанстава у исламу; такође, унутар овог записа налази се фолклорна обрада мотива спаљивања моштију Светог Саве. Успостављена је паралела између космичког разгоревања умируће звезде и пламена ломаче на којој су спаљене мошти, али са јасном разликом у односу на симболику коју ова паралела има у *Царославнику пећком*: у Умрану ватра која гута свечеве мошти симболизује мржњу преобраћеника, и Печевија и Синан-паше, према Србима, као народу од кога обојица воде порекло. *Трансмутације* Јохана Хутмана проговарају о мистичном искуству које је немачки изасланик доживео на свом пропутовању по српским крајевима под турском влашћу. Страствено интересовање за алхемију и моћ ватре да трансформише елементе, држало је Хутмана све време близу ломаче, где су, осим њега, стајали још једино окупљени Срби. Нашао се у прилици да искуси и сагледа моћ пламена, готово истоветну оној у којој је сагорела супернова. Једини од четворице приповедача који није увидео сличност између космичке експлозије тајанствене звезде из 1572. године и пламена ломаче јесте Француз Бартоломео де Кореис. Вођен принципом рационалности, он није успевао да разуме пркос и гордост српског народа нити његову жал за моштима светитеља. Па ипак, његово сањарење у тренуцима предаха, разоткрило је утопијску мисао о савршеном поретку људи, баш као што је то случај са звездама у космосу. Па ипак, ако је тајанствена звезда нестала у експлозији, постоји ли тај поредак заиста?

ИЗВОР

Савићевић 2005: М. Савићевић, *Крај сталећа Касиојеје*, Београд: Народна књига, Алфа.

ЛИТЕРАТУРА

Бал 2000: М. Bal, *Naratologija: Teorija priče i pripovedanja*, Београд: Народна књига, Алфа.

Батаковић 1996: D. T. Bataković, Srpstvo, jugoslovenstvo i evropsko iskustvo – skica za jednu teoriju diskontinuiteta, у: М. Кнежевић (прir.), *Srbija i Evropa*, Београд: Дом културе, Студентски град, 123–135.

Бојанић Ђирковић 2020: М. Бојанић Ђирковић, *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања*, Ниш: Филозофски факултет.

Георгијева 1995: В. Георгијева, *Философија исихазма*, Ниш: Градина/ЈУНИР.

Зорић 2005: П. Зорић, Апокалиптичко виђење живота, у: М. Савићевић, *Крај сталећа Касиојеје*, Београд: Народна књига, Алфа, 201–204.

Кандић 2022: М. Кандић, Соларни и лунарни принципи у Вуковој првој књизи *Српских народних ђвесама*, Крагујевац: *Кораци: часопис за књижевност, уметност и културу*, 56, свеска 7–9, Крагујевац, 85–97.

Мирковић 1996: Ч. Мирковић, *Под окриљем нечасћивоџ: шездесет шест савремених српских романсијера*, Београд: Дерета.

Пантић 1996: D. Pantić, Srpska kultura između vidovdanskoг mitа i evropskih ideologija, у: М. Кнежевић (прir.), *Srbija i Evropa*, Београд: Дом културе, Студентски град, 203–206.

Радуловић 2005: М. Радуловић, Романсијерска филозофија историје, у: М. Савићевић, *Крај сталећа Касиојеје*, Београд: Народна књига, Алфа, 209–222.

Радуловић 2020: Н. Радуловић, *Подземни шок (II)*, Београд: Службени гласник.

Тројановић 2021: С. Тројановић, *Вајра у обичајима и животи српског народа*, Ниш: Талија.

Ђоровић 2005: В. Ђоровић, *Историја Срба*, Београд: Алнари.

Црњански 2014: М. Црњански, *О национализму и српском становишту*, Београд: CATENA MUNDI.

Шевалије, Гирбран 1983: Ž. Ševalije, A. Girbran, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod MH.

Шоп 2005: Љ. Шоп, Историја као време чуда, у: М. Савићевић, *Крај сталећа Касиојеје*, Београд: Народна књига, Алфа, 205–208.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Савић, Велибор Берко. Место спаљивања моштију Светог Саве. *Глас цркве: орган свештештва Епархије шабачке: часопис за црквени и просветни живот*, 1993. Библиотека шабачка. <<http://sabac.digitalna.biblioteka.rs/www/digitalna.php?d=141>>. 17. 8. 2024.

Supernova. *Encyclopedia Britannica*. <<https://www.britannica.com/science/supernova>>. 25. 9. 2024.

Устанак Срба у Банату 1594. године. *Културни центар Новог Сага*. <<https://www.kcns.org.rs/agora/ustanak-srba-u-banatu-1594-godine/>>. 10. 8. 2024.

THE SYMBOLIC POTENTIAL OF THE MYSTERIOUS STAR IN THE NOVEL *THE END OF THE CENTURY CASSIOPEIA* BY MIROSLAV SavićEVIĆ

Summary

The paper examines the meanings that the appearance of a new star in the constellation Cassiopeia in 1572, (known today as a supernova) realizes in the novel *The End of the Cassiopeia* by Miroslav Savićević. The symbolism of the stars and their grouping into a constellation permeates the entirety of Savićević's novel, and it can be recognized both on a structural and thematic-motive level, as well as on the level of network binding of four texts, testimonies of four narrators – members of different nations, religions and cultural areas. Postmodernist-oriented, the novel *The end of the Century Cassiopeia* was created as a result of the anonymous editor's search for texts that talk about the appearance of a supernova, the Banat uprising and the burning of the relics of Saint Sava. The continuous alternation of the narrator's voices in the interweaving of textual fragments allows the symbolism of the new star to be viewed from four different angles, as well as the cosmic burning and decay of the supernova to be brought into a meaningful connection with the flame of the pyre on which the relics of Saint Sava were burned.

Keywords: supernova, star, fire, Banat Uprising, burning of relics of Saint Sava

Milica B. Mojsilović